

L'AMISTAT DE DOS CRÍTICS
ENTRE LA REPÚBLICA I EL FRANQUISME:
RAFAEL TASIS I DOMÈNEC GUANSÉ*

MONTSERRAT CORRETER
Universitat Rovira i Virgili

L'amistat que uní tota la vida Rafael Tasis i Domènec Guansé es basà en la confiança, en un mateix compromís nacional i literari i en una acció anàloga dins la institució crítica. La situació personal d'ambdós escriptors i el context històric en què visqueren provocaren que la relació comunicativa s'establís majoritàriament per via epistolar a partir del 1939.

La relació entre Tasis i Guansé s'havia iniciat el 1931 arran de la demanda d'una crítica sobre la novel·la *Vint anys* que Tasis havia fet a Guansé. En efecte, el 30 de juliol de 1931 li escrigué: «He fet un llibre (*Vint anys*, Edicions Proa) i un primer llibre que està pendent de l'opinió de la crítica produeix uns trasbalsos insospitats al seu autor». El novel·lista agrai sincerament la ressenya a Guansé el mateix dia que aparegué a *La Publicitat*, el 5 d'agost de 1931: «He tingut el viu plaer de veure'm interpretat amb molta fidelitat en les meves intencions i he llegit amb interès les vostres remarques sobre l'estil, la tècnica, etc. de la meva novel·la. És molt natural que no em pugui avenir amb resignació a algun dels seus aspectes, però no per això deixo d'agrair-ne la intenció amistosa i orientadora i la recta apreciació crítica».¹ Aquest fou un primer contacte epistolar que obrí un incessant intercanvi de cartes, lectures i comentaris crítics

* Aquest treball s'integra en el Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC: 2017 SGR 599).

1. Aquestes i les altres cartes intercanviades entre Domènec Guansé i Rafael Tasis utilitzades en aquest article provenen del Fons Guansé de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Indico en cada cas les que provenen del Fons Tasis de la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de Barcelona. Una altra crítica de Guansé: «Els Llibres. Tasis i Marca, Rafael, *Vint anys*», *Revista de Catalunya*, núm. 73 (setembre 1931), p. 266.

sobre les obres d'ambdós, en augment progressiu fins a la sobtada mort de Tasis a París el desembre de 1966, un fet que immergí Guansé en una situació d'orfenesa espiritual. Tasis també sentia un profund afecte per Guansé, visible en les cartes i en els articles que li dedicà, en especial quan, ja gran, el va veure patir durant la guerra i l'exili. Un breu retrat que clou la crítica dels *Retrats literaris* a la *Revista de Catalunya* de París el presenta en aquest període, temorenc i vulnerable, contemplat des de la humanitat que caracteritzava Tasis:

Inefable, desmemoriat, angelical Guansé! El veig, arraulit de fred i afinat per la gana, en els darrers mesos de la nostra guerra, encaminant-se, sense la companyia enyorada del seu amic i gairebé veí Carles Capdevila, cap a casa seva, Ronda de Sant Antoni enllà, després d'haver redactat una d'aquelles notes diàries que signava *Begur* a *La Publicitat*, en les quals fixava aspectes fugissers de l'actualitat. El sento plànyer-se de la sordesa que l'amenaçava i dificultava les seves tasques de crític teatral —ell que, amb *Volia ser feliç*, demostrava la seva vocació d'autor teatral— i les limitacions —més degudes a l'honestetat que a la manca d'ofici— que li impedièn d'aconseguir èxit en el teatre català. El veig després a França, adaptant-se amb dificultat a les molèsties de l'exili, fent breus escapades a París des de la comunitat de Roissy per anar a veure el metge o resoldre complicats afers de documentació. [...] Ara me l'imagino, a través de les seves cartes i els seus llibres, més ajustat a l'ambient, resistint les metzines subtils que segreguen les terres americanes a la sang dels que s'abandonen a llurs facilitats i llurs costums, planejant una novel·la i un drama, fidel, com tota la seva vida, al seu destí d'escriptor català...²

Tasis conegué, doncs, molt bé el caràcter introvertit —condicionat per la sordesa— de Guansé i el sabé entendre en totes les situacions, com quan interpretà la seva decisió d'anar a Amèrica la tardor de 1939: «El veig, ple de temences i d'esglais davant les perspectives de la guerra i de les mesures policíiques consegüents, decidit d'anar-se'n a

2. Rafael Tasis, «Domènec Guansé o el reportatge psicològic», *Revista de Catalunya*, núm. 104 (octubre-desembre 1947), p. 453-454.

Amèrica, però més aviat deixant-se endur, com sempre, pel dinamisme dels seus companys d'expedició».³

Aquesta comprensió de Tasis facilità la confiança de Guansé d'unes confessions creixents en l'epistolari que mantingueren tota la vida.

1. L'AMISTAT: LES CONFESSIONS DE GUANSÉ

Les preocupacions i les reflexions ocupen gran part de l'espai epistolar, que pren així el valor de dietari i permet conèixer de prop el món interior de Guansé a l'exili. En la primera carta conservada al Fons Tasis es percep curiositat i ironia envers les relacions amb els escriptors de l'interior, que Tasis havia retrobat en tornar de l'exili francès el 1948:

Naturalment, em plau molt també el que dieu dels *Retrats*.⁴ Però a quina mena de persones han produït tan favorable impressió? Els ha llegit algun dels interessats? I digues-me: quina mena de relacions establixes amb els antics confreres de l'interior? Hi ha moltes discriminacions, moltes barreges, contactes subtils, topades violentes, fugides d'estudi, converses reticents, al·lusions sarcàstiques, insinuacions humiliants, esguards despectius, ulls coneguts que no coneixen...? Digues-me, quin paper us féu els uns als altres? T'has topat mai per exemple amb el *Romano* [Manuel Brunet], sempre tan apocalíptic, sempre tan furient contra «los rojos», sempre tan sofisticat i tan curt de vista...? I amb S. Juan Arbó, tan aviat Arbó com Juan, i tan aviat traduint-se del català al castellà com del castellà al català, i amb la seva doble capital Madrid-Barcelona?⁵ I amb l'inefable Llor? I amb Carles

3. *Ibidem*, p. 454.

4. Es refereix als seus *Retrats literaris*, publicats el 1947 a les edicions Catalònia de Mèxic.

5. És ben coneguda la manca de simpaties de Guansé cap a Sebastià Juan Arbó, manifestada arran de les crítiques que li féu de les primeres novel·les, en especial a *La Publicitat*. Vegeu: MONTSERRAT CORRETGER, *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la (1924-1936)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 60.

Soldevila? Apa, anima't i fes-me un panorama literari social de Barcelona. (Entre parèntesi: no podria ser això, ben meditat, tema per a una crònica? Pensa-hi.)⁶

La voluntat de conèixer la vida interna de Catalunya, barrejada amb la desconfiança en les actituds solidàries dels «confreres de l'interior». és un reflex del pessimisme de Guansé, que sovint també destil·la a les cartes. En efecte, Tasis és receptor de la seva tristesa i desesperança visceral: «Feia molt de temps que no tenia notícies teves, i les enyorava. És clar que potser sóc jo que et devia carta. Els dies em passen que no me n'adono i així, sense ni haver-me'n adonat, se m'acabarà la vida. Potser serà un bon dia tot somniant que retorno a Barcelona. Què fas...? Escriu-me. Dóna'm, per favor, alguna notícia personal i alguna notícia dels amics i del que passa per ací».⁷ Sovint, les lletres a Tasis són el reducte del seu malestar existencial, que sorgeix a propòsit de qualsevol fet que el dugui a replantejar aspectes de la pròpia dedicació a la literatura i de la vida en general. Així s'esdevé a la carta del 12 de desembre de 1953, en la qual, arran de no haver rebut el premi Joanot Martorell, s'esplaia amb Tasis: «No dic això per desdenyar un premi que ja saps que m'hauria agradat. Si l'hagués obtingut possiblement us hauria fet una visita, ja que gairebé m'hauria pagat el viatge. I no vull dir que així no la faci. Però... Fa temps que marxo a la deriva, endut per qui sap quin corrent. Potser no he fet altra cosa —mal timoner— durant la meva vida. I l'únic que desitjo és que la catàstrofe final, ineluctable, m'agafi desprevingut».

La sensació d'haver estat oblidat a Catalunya i d'estar sense informacions de l'interior és recurrent en els comiats de les cartes, que l'humor irònic no aconsegueix desdramatitzar del tot. Així, el 18 de desembre de 1952 diu a Tasis: «Records si hi ha algun amic estrofolari que es recordi de mi». Alguns mesos més tard se centra en l'aïllament i la solitud de l'exili, cada cop més definitiva: «Si t'és possible envia'm notícies. Ací em trobo cada dia més sol i més sitiats per la serralada».

6. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 25 de juliol de 1950. UAB, Fons Tasis.

7. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 11 de gener de 1952.

Més endavant hi insisteix: «I no deixis d'enviar-me altra vegada notícies interessants, car aquest racó de darrera els Andes és una mena de llimbs».⁸ El 18 d'octubre de 1954, en negar-se a participar al premi Joanot Martorell, en el qual Tasis concursava, accepta —no sense l'humor amarg habitual— l'aïllament com una defensa davant el món literari i els petits conflictes i competències: «En aquest benigne recer dels Andes, em trobo molt lluny del “mundanal ruido” i em dedico simplement a la lírica pura. A això o al tango és a l'únic que es pot dedicar un exiliat digne com jo. I no estic gaire per tangos!».

Malgrat aquesta actitud aparentment despreocupada, Guansé té l'esperit sempre amatent a la situació de la literatura a Catalunya i a les perspectives polítiques generades a l'exili. L'11 de febrer de 1952 comenta a Tasis, amb el dolor i el desconcert que provoca la distància: «I veig que a Catalunya no es reprèn res amb força. La literatura catalana desemboca de nou en un període d'esterilitat, del qual qui sap si es referà mai més». Pocs mesos després, la sensació d'imptència davant la manca de progrés literari i polític, tant a l'interior —del qual Tasis li dóna completes informacions— com a l'exili —en especial el dels «catalans d'Amèrica»—, el porten a una declaració adolorida sobre aquestes qüestions, que involucra el seu propi esforç a la revista *Germanor*:

Gràcies per totes les notícies que em dones. Ja seria ben convenient que em fessis cada mes un comunicació semblant, car em serviria no solament per a estar ben informat, sinó per a informar una mica els lectors de *Germanor*, encara que segueix bastant ensopit i sense forma de moment de remuntar-lo. Les actuals tarifes d'impremta ací són mortals. Se'n ressenten totes les publicacions del país i especialment les edicions de llibres indígenes. Però qui sap si no el revifarem algun dia. Tu ja saps com són els catalans d'Amèrica: gent sentimental que de tant en tant s'engresca i que després va caient en el marasme, fins que de nou qualsevol esdeveniment els torna a tocar el cor. I del marasme actual bona part de culpa prové de la Generalitat, el mutisme de la qual, la seva immobilitat, són atuidors. El President sembla fet de pedra picada, o millor dit

8. Cartes de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 11 d'agost de 1953 i 12 de desembre de 1953, respectivament.

de suro, que, segons crec, és el que fabrica. Al *Germanor* actual l'hi he dedicat unes absoltes.⁹ És clar que, com tot el que faig, és perdre el temps. I què en pensa la gent de Catalunya, o millor dit, els petits nuclis que encara duen recordar l'existència de la Generalitat...? Em temo endevinar la teva resposta: «en pensa el mateix que tu».¹⁰

El 27 d'agost de 1954, en demanar a Tasis una col·laboració per a *Germanor*, Guansé mostra preocupació per trobar una sortida personal i col·lectiva a la situació política i cultural de Catalunya: «Per tant, si tens alguna cosa breu, alada, seductora, suggestiva, interessant i bonica que s'hi adigui, hi serà no ja com sempre, sinó millor que mai ben acollida. I dic breu no pas per a atendre'm al consell de Gracián, sinó perquè encara disposem de poques pàgines, tot i el propòsit d'anar-les augmentant. Potser el que més falta hi faria són comentaris sobre els problemes vius de l'interior (a l'exterior ja no queda res que sigui viu). I no cal dir que si trobes algun altre estrene col·laborador, també hi seria ben acollit i benvingut».

Aquestes preocupacions d'índole general desemboquen en la recerca d'una sortida clara en l'aspecte vital i professional: arrelar, finalment, de manera segura en un dels dos àmbits. Per a Guansé, la problemàtica passa per qüestions personals que cal tenir en compte: el fet de no haver format família i la voluntat de continuar exercint com a novel·lista, de trobar una veu per al moment històric en què vivia, de ser llegit i reconegut, és a dir, de trobar un públic i uns crítics amb voluntat de valorar aquella obra sorgida en terres d'exili. Guansé concreta tots aquests dubtes en un: la possibilitat de retornar a Catalunya i de reiniciar-hi un nou recorregut intel·lectual. Aquest és un tema recurrent en les cartes a Tasis; n'és una bona mostra el comentari que li'n fa arran de la instal·lació de Benguerel a Barcelona:

Quant al que em dius sobre el Benguerel, m'ha estat confirmat per altres amics. En efecte, li vàreu fer una magnífica acollida. Ell n'està força satisfet i, per la meua banda, em conhorta. Vol dir que si un dia jo

9. Es refereix a Josep Irla i Bosch, president de la Generalitat a l'exili des de l'octubre de 1940 fins a l'agost de 1954.

10. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 10 de juny de 1952.

fes el cop de cap de tornar, mal que no recollís tants llorers també deuria ser ben acollit. I de vegades em venen ganes de fer el cop de cap. Sí, ja veig que el lleó no és tan ferotge... Encara que sobre aquest punt les informacions són contradictòries. Hi deu haver en això una mica de sort, i també de saber fer-se respectar pel lleó. Tu mateix ets ben ardit i no has rebut pas cap urpada. El teu article a *La Nostra Revista*... Per cert que m'agradà molt.¹¹ Va emocionar-me. És possible que, com dius, m'animi. Cada dia les possibilitats de l'exili són, pel que ens afecta, més migrades. Ja, en conjunt —ho reconec—, representa ben poca cosa. El que em detura són diversos factors. Un d'ells és que tinc una mica de por d'ofegar-me ací dintre; de topar amb gent molt canviada i amb imbècils petulants. Un altre és que tot i els meus desplaçaments sóc un sedentari. Després hi ha la crematística. No he fet l'Amèrica. Com sempre, visc al dia. I les meves possibilitats en aquest aspecte a Barcelona em semblen més que migrades, nul·les, mentre no hi hagi el recurs del periodisme, ja que amb les editorials no crec que hi hagi res a fer. Vaig meditant-ho i, entretant, el temps passa.¹²

Mig any més tard es torna a referir al propi retorn, tot afegint ironia als dubtes que el fan trontollar: «I gràcies per totes les teves informacions sobre les possibilitats i dificultats que, de venir definitivament, trobaria. I gràcies també per advertir-me que un sopar almenys el tinc segur. El mal és que jo tinc l'habitud —que no m'ha fallat fins avui ni en els pitjors temps de l'exili— de sopar cada dia... Ah, qui definitivament ve, al mes de març, és Benguerel. Però ell té pertot, taula parada a perpetuïtat».¹³

Guansé compartia també amb Tasis el dubte de la validesa de publicar des de l'exterior, un dubte que amaga un contrasentit: d'una banda,

11. Probablement es refereix a l'article de Rafael Tasis, «En la mort d'un català exemplar. Josep Pous i Pagès», *La Nostra Revista*, núm. 64 (desembre 1952), p. 448-450. L'article destilla, a més d'un coneixement profund de l'obra de Pous i Pagès, l'afecte i l'admiració que degueren emocionar Guansé. Allò que relaciona aquest article amb les declaracions de la carta és, sobretot, la idea del desconeixement d'aquest escriptor traspassat per part de les noves generacions, a causa de la pèrdua de memòria cultural que representa l'exili.

12. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 12 de juny de 1953.

13. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 12 de desembre de 1953.

la temença que l'exili anés fent oblidar l'obra de gran part d'una generació —amb l'absurd de publicar per a un públic desconegut o inexistent— i, de l'altra, la il·lusió de projectar-se a l'interior i revifar el record de la pròpia obra: «El meu *Laberint* anunciat a les tapes de l'Oceànida [*El pelegrí apassionat*] de Puig; em diuen que ja ha sortit; no l'he vist encara, però ja em sento home d'actualitat. Arribarà a Barcelona...? Si la veus, ja que tu ho veus i ho saps tot, ja me'n diràs alguna cosa. Serà, em penso, l'única manera de sentir-me cèlebre, famós. El que em pregunto és si té gaire sentit publicar obres en aquestes condicions».¹⁴

Ja en la segona part de la dècada dels cinquanta, Guansé matisa el pensament aplicat a l'exili i a la vida intel·lectual, tant a l'interior com a la diàspora. En aquest sentit, el 12 de desembre de 1957 demana opinió a Tasis sobre l'aparició de noves generacions d'escriptors a l'interior, amb la curiositat crítica de sempre. I apunta un tema cabdal: la manca d'interès o de comprensió dels nous intel·lectuals de l'interior envers el pensament dels que viuen a l'exili —i envers el context històric que el va generar—, progressivament més susceptible de ser considerat anacrònic:

És evident que han sortit alguns escriptors interessants a alguns dels quals tu ja t'has referit —naturalment llegeixo totes les teves cròniques—, però no és possible donada la situació actual saber què pensen en relació amb el passat, amb el present i amb el futur, i menys què pensen de l'exili i ni tan sols si hi pensen. Trobo que hauries de fer una crònica sobre aquest tema. Millor dit, un panorama, sense indicar noms, de quines tendències té el pensament català entre els intel·lectuals de l'interior. Quina supervivència té el passat immediat, quina supervivència té el passat anterior (època Prat, per exemple, època Acció Catalana); quins camins nous s'albiren; què es pensa de les futures relacions d'Espanya i Catalunya: entesa, trencament. Ja sé que és difícil, ja que ni de l'interior mateix no es pot veure clar. Però, a manera d'esbós, alguna llum ens podries donar. A l'exili hom segueix fent programes, amb la mateixa mentalitat de sempre, i inclús com si les doctrines —diguem-ne doctrines— macianesques tinguessin alguna vigència. I a mi em sembla que tot això no connecta ni amb el temps ni amb l'interior i que, si algú a

14. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 18 de desembre de 1952.

l'interior ho llegeix, el deu fer somriure o melangiosament o pietosament, segons l'edat. Quan penso en el passat, em fa l'efecte que Macià va morir molts anys abans que Prat de la Riba.

En una lletra del juny de 1958, comenta a Tasis com el sorprèn la sensació creixent que Catalunya va transformant-se dintre seu en una idea, desconnectada progressivament del món català, i com l'àmbit americà de l'exili es va allunyant de la vida catalana de l'interior. Fa aquesta confessió a propòsit dels efectes i les derivacions d'una conferència seva que, al marge d'un èxit immediat a Santiago, arribà a les principals colònies americanes d'exiliats i provocà polèmiques i propostes molt diverses:

La vaig escriure sense cap mena de pretensions amb destinació a unes reunions que celebrem de tant en tant ací per passar l'estona patriòticament. Va agradar a uns amics que van demanar-me que la traduís al castellà per publicar-la. La resta de la història de la ponència i de les seves derivacions la pots recompondre tu mateix a base del que ja n'has llegit. Miraré d'enviar-te-la per correu a part. I ja m'agradarà que em diguis què et sembla. Jo suposo que és utòpica, però de totes maneres vaig tractar d'escriure alguna cosa que no sigui tan allunyada de la realitat catalana i de la realitat hispànica, com n'acostumen a ser les que s'escriuen per Amèrica sota la influència de l'ambient. Però per a mi Catalunya ja és tan lluny en el temps i la distància!¹⁵

Guansé insisteix en les confidències tràgiques i iròniques, de to existencial, encara radicades a l'exili, que Tasis sap comprendre com cap altre amic:

Com va *L'hora de plegar*?¹⁶ El títol és estimulant. Com marxa l'homenatge a Carner...? No em fa gràcia ni desgràcia que l'Oliver escrigui a

15. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 21 de juny de 1958. La ponència, pronunciada en català, fou publicada en fulletó amb el títol *Cataluña en el ruedo hispánico* el 1957 per la Institució de Cultura Catalana de Santiago. Notícia a *Ressorgiment*, núm. 489 (abril 1957), p. 7885.

16. Es refereix a una novella que Tasis redactava: *Es hora de plegar*, publicada el 1956.

Destino. Com a bon existencialista, deixo que cadascú es triï el seu destí. El mal és que jo només sóc existencialista teòric. En la pràctica no trio, deixo que em triïn. Com tothom. I què hi vols fer si no et trien o et trien malament? I mira, al Roure-Torent l'ha triat la mort. Què li ha passat...? S'ha suïcidat? A Mèxic tothom s'hi mor. Els que hi resten, caminen embalsamats. Formen part d'una gran necròpolis de l'època asteca.¹⁷

2. LA CRÍTICA LITERÀRIA MÚTUA

2.1. La crítica de Tasis sobre Guansé

Els valors fonamentals de Guansé com a assagista i crític són els que es destaquen als *Retrats literaris* (1947): la capacitat per a extreure el sentit de les obres literàries, guiar el públic i fer-ho a la llum del passat, tenint en compte el camí de l'art i del pensament fins a l'actualitat coetània. Per aquest motiu, Rafael Tasis, que escrigué algunes de les valoracions més ajustades sobre l'obra crítica de Guansé, el 1958 remarcava a *Pont Blau* «la seva agudesia, la seva comprensió i el seu do de síntesi».¹⁸ Per a Tasis, Guansé als *Retrats literaris* ofereix una obra de «periodisme europeu», perquè hi comparteix dos trets: l'agilitat del traç i el domini de la frase. I, per damunt de tot, entén que Guansé fa un treball objectiu, sorgit del contacte directe amb els escriptors retratats i amb els cercles literaris en els quals s'adcrivien. Per aquest motiu, creu que els retrats més encertats són els que parteixen de l'admiració literària i l'afecte personal, com el de Joaquim Ruyra, «un dels més feliços i interessants», perquè, al costat dels de Prudenci Bertrana, Pompeu Fabra i Carles Capdevila, té «aquesta qualitat de cosa viscuda». Des d'aquest punt de vista, defineix amb exactitud el mètode utilitzat: «Domènec Guansé es proposa de fer un retrat a base de records, en el qual la figura física del retratat, la impressió produïda pels seus llibres en una llunyana lectura, els judicis morals que inspira

17. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 14 de desembre de 1955.

18. Rafael Tasis, «Un intel·lectual català. Domènec Guansé, novel·lista i crític», *Pont Blau*, núm. 63 (gener 1958), p. 3.

la seva conducta i un discret intent de situar-lo en un conjunt de la nostra literatura i de la nostra societat contemporània, componen un breu assaig, del qual surt ben dibuixada la silueta de cada un dels nostres escriptors més notoris». Admet que l'objectivitat cercada es desdibuixa en algun moment, com quan deixa endevinar al lector, gairebé imperceptiblement, de l'escriptor retratat, «la categoria moral que li atribueix i el judici àdhuc informat que li mereix la seva conducta», o, també, quan la memòria no concreta l'objectiu cercat i deixa el personatge immersit «en un cert *flou*, explicat per la distància». El més important, tanmateix, és el «balanç de realitats i de decepcions» centrades en un període recent de la història, un bon motiu per a continuar la lluita.¹⁹

En l'article que dedicà a Domènec Guansé a *Pont Blau* el 1958, Rafael Tasis continuava considerant els *Retrats literaris* la peça fonamental de la seva assagística, atès que aportaven «un testimoni», «un document humà verídic i exemplar» d'un moment històric en què mancava «una imatge completa dels nostres escriptors». Hi comparava per primera vegada la fórmula dels retrats de Guansé amb la utilitzada per Pla, amb una clara preferència per la primera:

El llibre de Domènec Guansé obre un camí més ample i acollidor que el que havia fressat Josep Pla els anys 1925 i 1926, amb els *Retrats* publicats a *Coses vistes* i *Relacions*. Però així com les imatges que ens presentava Pla eren simples siluetes, apunts al llapis d'un tic de fesomia o de caràcter, sense referència a l'obra de l'autor retratat —suposo que Pla és un dels nostres escriptors que menys ha llegit els llibres dels seus companys, àdhuc dels més íntims seus—, els retrats literaris de Domènec Guansé fonien en una mateixa representació completa, diríeu de quatre dimensions, si hi afegiu la noció del temps, l'autor i la seva obra. El crític, tant o més que el novel·lista, intervenia doncs en l'elaboració

19. El balanç de Tasis és el següent: «Aquella època que va del 1919 al 1936, on els esforços i les il·lusions de molts podien fer-nos creure que havíem reeixit a formar unes seleccions actuant eficaçment dintre un poble complet i major d'edat. En el llibre de Guansé podem endevinar que encara hi havia molt per fer, però també és forçat de plànyer-nos de l'afollament de tot allò que havia estat aconseguit». Rafael Tasis «Domènec Guansé o el reportatge psicològic», *art. cit.*, p. 450-454.

d'aquell llibre, i contribuïa a donar-li el valor d'una història de la nostra literatura contemporània.²⁰

Des de *Pont Blau*, Tasis valorà diverses vegades la feina de Guansé com a crític en els anys vint i trenta i la proposà com a referent de qualitat per a una nova institució crítica catalana, encara no emergent en la dècada dels cinquanta:

El Domènec Guansé crític, que tantes pàgines havia signat a la *Revista de Catalunya*, hi demostra novament la seva agudesca, la seva comprensió i el seu do de síntesi. Quina falta ens faria, ara, una secció com la que assegurava ell a l'enyorada *Revista de Catalunya* de Rovira i Virgili! Avui, i no em cansaré de repetir-ho, una de les necessitats més urgents de la cultura catalana és una crítica seriosa, sense influències d'amistats, interessos —ni tan sols el del pseudopatriotisme que tant esgarrifa Guansé— ni rancúnies, que informi i ensems orienti els lectors i relacioni l'actual producció literària catalana amb la de les èpoques passades.²¹

Les anàlisis i definicions més clares de l'obra crítica i narrativa de Guansé en els anys d'exili, les trobem en aquest article que el gener de 1958 li dedicà Tasis a *Pont Blau* i en la carta de resposta a aquest article.²² L'havia enviat a Guansé a les darreries de 1957, abans de sortir a llum, la qual cosa provocà la seva resposta sobre diversos punts. Davant l'afirmació que «si algun qualificatiu esqueia a l'autor de *Les cadenes d'Eva* era el de romàntic», Guansé respongué amb una reflexió sobre la seva posició com a novel·lista:

L'article que em dediques és molt bonic, però ets un exagerat. I, és clar, la carta i l'article m'han posat una mica nostàlgic. I potser tinguis raó de dir que el qualificatiu que m'escau més és el de romàntic. En tot cas, retalla les ales a l'adjectiu perquè, en tot cas, repeteixo, el meu roman-

20. Rafael Tasis, «Domènec Guansé, novel·lista i crític», *Pont Blau*, núm. 63 (gener 1958), p. 3.

21. *Ibidem*.

22. *Ibidem*.

ticisme seria en to menor, sense grandiloqüència en els mots ni en els actes. I el cert és que un romanticisme d'aquesta mena pot tendir al morbós. Que n'és tot, de complicat, mare meva!²³

L'article de Tasis també fa referència al treball de Guansé publicat l'any anterior a *Pont Blau* sobre la situació de l'escriptor català, que valora com una continuació del pròleg als *Retrats literaris* del 1947.²⁴ Atès l'èmfasi de Guansé al patriotisme de l'escriptor català, fidel a la pròpia llengua malgrat els obstacles i la falta de lectors i malgrat la manca de mestres i de guies, Tasis planteja una objecció: «la manca de mestres i de guies, en el sentit més alt i àdhuc de vegades en el sentit literal, no ha estat tan absoluta com sembla». I la reforça amb la idea que «l'autoritat del mestratge, la força de l'exemple ha vingut a compensar sovint l'exigüitat del nombre»; tot seguit, després d'esmentar-ne alguns, reivindica també com a guies i mestres «tots aquells que, lluny de la terra, han volgut conservar una fidelitat a llur idioma, els qui han publicat revistes, han llançat col·leccions, han fet llibres que són, de cara al món indiferent o hostil o distretament amistós, però sobretot de cara als catalans, la més alta afirmació de fe en els destins d'una cultura i un poble.²⁵ La carta de resposta de Guansé mostra el desencís de l'escriptor exiliat, fort en les manifestacions públiques, però insegur i cansat en les confidències a l'amic:

L'objecció que em fas al final del teu article la subscriuria de bona gana. De totes maneres objectaré a l'objecció que alguns escriptors nous sembla que s'afirmin en aquest sentiment de solitud absoluta i de generació espontània i que et vinguin a dir, abans que nosaltres, a Catalunya, Adam i Eva. D'altra banda, ignoro si realment els que lluny de la terra han mantingut la fidelitat i els llibres i les revistes que hi han escrit han tingut alguna influència damunt d'això que ara en diuen amb pompa les generacions. Em penso que, en tot cas, és una minsa influ-

23. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 12 de desembre de 1957.

24. Domènec GUANSÉ, «Situació de l'escriptor català», *Pont Blau*, núm. 58 (agost 1957), p. 230-232.

25. Rafael TISIS, «Un intel·lectual català. Domènec Guansé, novel·lista i crític», *art. cit.*, p. 4.

ència. Jo em penso que les revistes de l'exili no les llegeix ningú llevat dels que les redacten. *Pont Blau*, per exemple, té alguna circulació a Barcelona...?²⁶

Tres anys abans de morir, en una carta de l'octubre del 1963, Rafael Tasis adreça a Guansé una extensa crítica sobre la novel·la *L'estrangera*, que inicia amb una valoració general: «Trobo que *L'estrangera* és la teva obra més ambiciosa i que és, realment, una novel·la de gran qualitat».²⁷ Es refereix, sens dubte, a la dificultat constructiva i a l'esforç imaginatiu que demanava aquesta darrera novel·la de Guansé, de 330 fulls mecanografiats, que mai no arribà a publicar.²⁸ Aquesta completa crítica epistolar de Tasis aporta elements per a valorar-ne les qualitats²⁹

26. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 12 de desembre de 1957.

27. Carta de Rafael Tasis a Domènec Guansé, 12 d'octubre de 1963.

28. Les cartes entre Xavier Benguerel i Joan Oliver del març de 1957 en comenten l'edició propera a Aymà, una perspectiva que va il·lusionar molt Guansé, però que finalment no es concretà: carta de Joan Oliver a Xavier Benguerel, 14 de març de 1957; carta de Xavier Benguerel a Joan Oliver, 17 de març de 1957, i carta de Joan Oliver a Xavier Benguerel, 31 de març de 1957. Lluís BUSQUETS I GRABULOSA, *Xavier Benguerel / Joan Oliver. Epistolari*, Barcelona: Proa, 1999, p. 527, 529 i 533.

29. «La idea és molt bona, en partir del Gènesi i trobar en el món l'existència d'aquells “fills de Caïm” dels quals Aníbal, amoral i seductor, és un aspecte, mentre Lluís, impetuós i turmentat, és l'altre. La figura de Raquel, per altra banda, està tractada amb tant d'afecte i amb tant de detall, que fa pensar que està retratant, gustosament, una dona que coneixes i que t'ha impressionat molt. Trobo també un encert extraordinari l'entrada en matèria, amb el narrador, aquell Joan l'edat del qual queda una mica indecisa en molts moments de la novel·la —potser hauries de repassar aquest punt— a la casa de Santiago on viu Raquel. El contrapunt de lloc i d'ambient entre Santiago de Xile i el mas del Camp de Tarragona, no gaire aprofundit, és suficient per a marcar les diferències de temperament i de costums entre els catalans exiliats i els que restaven a Catalunya. Les figures femenines secundàries, sobretot la tia Tula, Margarida i Maria, queden molt suggestives i d'una gran tendresa. Potser, donada la importància que té aquesta darrera en la trama, hauria calgut donar-li una mica més de detall en les descripcions, d'introduir-la més a la primera part de l'obra, però, tal com l'has presentada, té un caràcter misteriós —tant ella com l'episodi decisiu de la seva mort— que li dona més interès. El personatge de l'àvia segurament admetia més enfondiment, però tal com queda, dividida entre l'amor envers Aníbal i la indignació que li produeix la seva conducta, és prou suggestiu i ben caracteritzat». Carta de Rafael Tasis a Domènec Guansé, 12 de desembre de 1963.

i per a atenuar-ne els defectes,³⁰ i respon afirmativament a Guansé sobre la possibilitat de presentar-la al premi Sant Jordi d'aquell any.³¹

2.2. La crítica de Guansé sobre Tasis

L'any 1967 Domènec Guansé dedica algunes observacions generals a la crítica i als crítics, en especial a Rafael Tasis. En efecte, el 26 de gener adreça un agut comentari sobre la feina dels crítics a Pere

30. «Si t'hagués de donar uns consells que jo mateix seria incapaç de seguir, perquè mai no he sabut repassar res del que he fet, et diria que, de la meva lectura, he tret les impressions següents que perjudicaven l'interès que em produïa la teva novel·la:

La convenció narrativa d'ésser Joan qui explica la trama, amb el que ell sap i el que li va dient Raquel, es complica un xic en els capítols que qui explica les coses és Lluís. Potser caldria indicar, com fa Puig i Ferrer en els nombrosos moments que salta del seu Janet a ell mateix o a algun altre com a narrador de la seva novel·la-oceà, que és Raquel qui t'ho explica, o bé dir: "M'imagino que les coses devien anar així. Almenys és el que em deixava entendre Raquel en les seves explicacions, i ella em deia que havia estat Lluís qui li ho contava, un vespre que..."

Em sembla que podries concentrar, amb una bona esporgada, alguns dels capítols de la segona part en els quals els dubtes de Raquel i la seva relació amb Lluís i Aníbal esdevenen més intensos i ambigus al mateix temps. Vaig tenir la impressió, per exemple, en la carta que Raquel escriu —però no envia— al seu pare des del mas, que la versemblança no existia i que tu mateix te n'adonaves en fer estripar la carta sense trametre-la. Dóna-hi una repassada i em sembla que podràs donar més concisió i més intensitat a aquells episodis, en els quals hi ha, trobo, una mica de *délectation morose*. Llevat d'aquestes dues objeccions, he de dir-te que trobo molt ben escrita la novel·la i de gran qualitat les descripcions del paisatge tarragoní, i sobretot les escenes d'infantesa que evoca Joan, i que deuen néixer de records i moments ben teus». Carta de Rafael Tasis a Domènec Guansé, 12 de desembre de 1963.

31. «Tot plegat, em sembla que autoritza plenament a presentar la novel·la al premi Sant Jordi, i tens fins a fi de mes per fer-ho. El jurat és, enguany, presidit per Maurici Serrahima i en formen part també Joan Triadú, que en serà el secretari, Tomàs Garcés, Joan Petit i el mallorquí Josep M. Llompart. Jo diria que tens tres vots gairebé segurs, d'aquests cinc jurats». Carta de Rafael Tasis a Domènec Guansé, 12 de desembre de 1963. El premi Sant Jordi 1963 fou per a *L'ombra de l'atzavara*, de Pere Calders. Quedà finalista *L'anell al dit*, de Josep Anton Baixeras, i, en tercer lloc, *Un gran cotxe negre*, de Jaume Picas. Guansé no devia presentar la novel·la o, almenys, no en queda constància.

Foix, sota la impressió de la mort prematura de Tasis, i tot responent, també, la lletra del 22 de gener, en què Foix qualifica Guansé de «gran crític»:

Us la vaig escriure en un mal moment, deprimit per la mort de Tasis que em deixà més que trist de mal humor; un mal humor del qual és difícil de donar idea. Tasis és l'únic amic que em quedava de la meua primera època d'escriptor a Barcelona. Amb l'avantatge de ser més jove que jo. Els amics que ara tinc són amics de l'exili o amics de nou. Ell, altrament, em resolia tota mena de problemes.

Dels crítics —i això ja no [ho] dic per mi ni per la carta—, feu-ne només un cas relatiu. Si són molt intel·ligents potser sí que se'n pot aprendre alguna lliçó. Però ells van a la seva. Àdhuc quan són honestos, tenen poc temps per a meditar sobre els llibres dels quals parlen. I el que els interessa no és el llibre dels altres, sinó l'article que fan.³²

Tasis és el crític i l'amic fidel que respon amb seguretat i generositat les sol·licitacions d'escriptors compromesos com ell mateix. És aquesta confiança allò que dugué Guansé a passar a Tasis la proposta del llibre *Els catalans d'Amèrica* que l'editorial Alcides li havia plantejat i que mai no va arribar a concretar-se. En una carta a l'editor Joan Agut del 1964, quan el projecte s'havia esllavissat d'Alcides a Bruguera, declara que no accepta «escriure un llibre referent als catalans d'Amèrica». Constata la dificultat de proveir-se de la informació necessària i li recomana que s'adrexi a Rafael Tasis, atès que «encara que no ha estat a Amèrica, en coneix bé els problemes i té amics que li facilitarien la manera de documentar-se».³³

Un cop desaparegut *Pont Blau*, Guansé, a partir del 1964, vehicula bona part dels assaigs de crítica literària a *Xaloc*, la seva continuadora. Els dos escriptors a qui dedica més atenció són Rafael Tasis i Vicenç Riera Llorca. Els assaigs sobre Tasis capten amb profunditat i facilitat aparent tant la seva obra com la seva personalitat, que havia anat coneixent amb el tracte personal i epistolar de molts anys. El

32. Carta de Domènec Guansé a Pere Foix, 26 de gener de 1967.

33. Cal recordar que Rafael Tasis treballava per a l'editorial Bruguera en la *Història de la premsa catalana*, que va publicar, en col·laboració amb Joan Torrent, el 1966.

primer dels articles, publicat mig any abans de la mort de Tasis, revisa tota la seva obra narrativa en relació amb la biografia. Comprèn molt bé la novel·la *Vint anys*, en situar-la en la vida de l'autor, i n'insinua una anticipació de les idees existencialistes en «el dramàtic conflicte que es plantegen els protagonistes». Una altra interpretació original en el moment és la d'atorgar a l'acollida de *Vint anys* la responsabilitat d'obrir-li «les portes de diverses publicacions», és a dir, del periodisme, amb la qual cosa «es produí la singular paradoxa que l'èxit d'aquella novel·la fos la causa inicial que, en set o vuit anys més, Rafael Tasis no n'escrivis cap altra». Després de resseguir-ne l'itinerari vital, truncat per la guerra i l'exili, remarca que «viure, sentir-se viure, era per ell, també escriure». Dut per aquesta passió, escrigué *Tres* a l'exili, en el París ocupat i en condicions descoratjadores. Guansé entén que en aquest llibre Tasis donà el millor de si mateix i mostrà el seu engatjament modèlic: «les pàgines de *Tres* són tan intenses i diverses que fan pensar que l'autor hi hauria consumit les millors experiències íntimes, socials i polítiques i que hi hauria abocat tot el que de més essencial podia i volia dir com a escriptor compromès en una causa».³⁴

Una de les crítiques més profundes sobre *Tres* fou la publicada a *Serra d'Or* el 1964. Guansé en destaca el batec del compromís social i polític, un tema que «amb tanta amplitud almenys, no s'havia plantejat cap novel·lista: el tema de la ràpida ascensió de Catalunya cap a la plenitud [...] i la seva ràpida davallada». Calia, segons Guansé, per a fer-lo novel·la, «posseir un do de síntesi que permetés establir les línies essencials del panorama de l'època, conèixer-ne els entretelons i dominar el pensament concret, capciós o difús dels diversos i contradictoris elements que hi participaven». Identifica en Tasis el novel·lista veritable, atès que evita el perill «de produir un híbrid d'història i de novel·la, [...] car ha sabut fondre el drama personal dels personatges de ficció amb el drama col·lectiu». La seva força artística i modernitat rau en el fet que «cap element màgic de transfiguració no intervé en l'obra. Ni pintor ni poeta, l'autor s'ha exigit d'ell mateix, fins al sacrifici de tota altra valor, la més absoluta objectivitat. Agafa de viu en viu els personatges —per-

34. Domènec GUANSÉ, «Rafael Tasis, novel·lista», *Xaloc*, núm. 13 (maig-juny 1966), p. 100-103.

sonatges de la més diversa condició social—, i els impulsa a actuar, els deixa dir segons la pròpia natura: a cap no imposa silenci. Sentim així la veu de tot el poble». I atorga a la novel·la *Tres* el valor de document per excel·lència: «Libre ingenu i terrible! Més que cap història, donarà testimoniatge fefaent i perdurable».³⁵

La sobtada mort de Tasis va provocar alguns articles memorables de Guansé, veritables testimonis crítics, vius i afinats. L'endemà del traspàs, Vicenç Riera Llorca, consternat per la notícia, escriu des de Mèxic a Guansé tot rememorant la visita que Tasis li havia fet el darrer juny a Mèxic —arran d'haver viatjat a Nova York com a representant del PEN Club: «el record de la seva estada entre nosaltres és encara molt viu». Tot seguit li fa saber que «volem dedicar-li un número de *Xaloc* i tant en Fabregat com jo hem pensat que la persona més indicada per a escriure un article sobre en Tasis ets tu. Pots fer-lo?». ³⁶ La resposta de Guansé fou un llarg article que féu justícia a l'amic traspasat: Tasis posseïa una elevada contextura humana i moral que Guansé reflectí amb sobrietat i elegància.³⁷ Més que de la mort prematura de Tasis, Guansé es dol de les possibilitats «que han frustrat les circumstàncies: el seu pensament refrenat, la seva acció entrebancada, tants aspectes de la seva personalitat sense assolir la plenitud. I això ens revolta». Tot seguit extreu la grandesa del seu esperit i de la seva trajectòria vital: «Però alhora ens adonem que aquesta frustració completa la seva figura, li infon sentit; que és tant pel que ha fet com pel que era en promesa, en continguda potència, que l'estimem, que és per catalans com ell que no han mendicat falsos honors, que no s'han venut ni la llengua ni l'ànima —el tresor de tots—, per aquests catalans sense màscares, que han viscut o han mort en l'obscuritat, en la clandestinitat, en l'oblit o en l'exili, per aquests grans mutilats —estàtues del nostre Olimp— que Catalunya expressa i assegura la seva

35. Domènec GUANSÉ, «*Tres*, de Rafael Tasis», *Serra d'Or*, núm. 4 (abril 1964), p. 55-56.

36. Carta de Vicenç Riera Llorca a Domènec Guansé, 5 de desembre de 1966. Guansé, el 15 de desembre de 1966, li respon: «Ja l'hauria d'haver fet, si no que això de la seva desaparició em posa més que trist, de mal humor».

37. Domènec GUANSÉ, «A la memòria de Rafael Tasis. Rafael Tasis, català exemplar», *Xaloc*, núm. 17 (gener-febrer 1967), p. 100-103.

voluntat d'existir». També en Tasis es compleix l'acció de l'enyor en l'exili, que el dugué a fer una gran obra que Guansé detalla amb exactitud. Acabada la guerra europea, dona com a signe fonamental de la personalitat de Tasis el seu esforç «a reprendre el contacte amb els amics: amb els que havien quedat a l'interior, amb els que s'havien disseminat per les diverses repúbliques americanes», entre els quals es comptava ell mateix. La clau de l'activitat de Tasis fou, i Guansé en comenta tots els aspectes, la conversió «en nexce d'unió entre els catalans de l'interior i els de l'exterior», fins a esdevenir «la figura que irradiava més simpatia i que inspirava més confiança pel futur». Aquesta idea es correspon amb la confessió a Riera Llorca en la carta del 15 de desembre de 1966: «Tasis, per la seva capacitat de treball, pel caràcter, per estar sempre alerta, per les múltiples relacions, és un home que a mi em sembla que no té substituït».

El dossier que *Serra d'Or* dedicà a Tasis en el número de gener de 1967 conté un article de Guansé sobre la seva obra novel·lística, en una línia anàloga al de *Xaloc*, en el qual ofereix un repàs breu però profund de cada novel·la. Per damunt de tot, hi constata la humanitat del seu amic, corresponsal, confident i col·laborador: «En parlar de Rafael Tasis, periodista, assagista, crític i, sobretot, novel·lista, em penso que cal tenir sempre present això: que ell no es deixava mai empaperar, ofegar per la literatura, que en ell l'home era superior a l'artista».³⁸

3. LA LLUITA CONJUNTA

3.1. Tasis, a l'interior, i Guansé, a Xile

La correspondència entre Tasis i Guansé és una molt bona font d'informació de l'activitat d'ambdós des de la resistència interior i des de la construcció cultural a l'exili. Guansé demana sovint suport a Tasis per tal que l'ajudi a coordinar la feina d'Amèrica, en especial els múltiples problemes de subsistència de la revista *Germanor*: la distri-

38. Domènec Guansé, «El novel·lista», *Serra d'Or*, núm. 1 (15 gener 1967), p. 49.

bució, el finançament, la programació de crítiques, les relacions amb els col·laboradors... A tall d'exemple, el 25 de juliol de 1950 Guansé comenta les dificultats de les trameses per correu, atès que Tasis no ha rebut tots els exemplars de la revista que li havia enviat per difondre des de Barcelona, i aprofita l'ocasió per a demanar-li un text: «I per què, entretant, no m'envies un d'aquests contes (que sigui curtet) per a *Germanor*? Això o qualsevol altra cosa: enyorem no cal dir-ho la teva signatura. I naturalment si no és possible amb signatura, en la forma que ho creguis convenient».³⁹ El 4 de gener de 1951 li agraeix la tramesa d'un llibre de Leandre Amigó, al qual dedicà una «noteta» al número de juliol-agost d'aquell any. De fet, Tasis era qui encarregava els enviaments de llibres a Xile als autors residents a Catalunya —o retornats de l'exili— i qui trametia encàrrecs i consultes a Guansé de part dels escriptors de l'interior. El 18 d'octubre de 1954 agraeix a Tasis una propera col·laboració a la revista: «Gràcies per endavant per la teva futura col·laboració a *Germanor*. El capítol de la teva biografia, suposo que resultaria interessant. Però, en efecte, segurament massa llarg i, a més, això d'“un” capítol... El que hi va millor són treballs breus, d'un parell de pàgines». Els problemes de supervivència en el present i en el futur i l'esforç per remuntar-los apareixen ja en una lletra del 4 de gener de 1951, en la qual deixa entreveure el seu pessimisme envers les publicacions catalanes a Xile: «Però tot això de les edicions i de les revistes trontolla. Em penso que enguany serà un any fatal». El 12 de juny de 1953 manifesta esperança davant la davallada de la revista: «Ara em sembla que, mal que sigui amb modèstia revifarem una mica *Germanor*. Al cap de dos mesos, l'11 d'agost, confirma: «Hem refet una mica la revisteta. Però no sé si podrem aguantar-la perquè les tarifes d'impremta segueixen augmentant». El 14 d'abril de 1954 li torna a comentar que «*Germanor* surt d'una manera lànguida». El 27 d'agost de 1954 explica a Tasis un decisiu intent de revifament de la publicació, minvada no només per l'economia, sinó per la manca d'originals de qualitat: «*Germanor* s'havia neulit molt. Ara tractem de revifar-lo, a despit de les dificultats econòmiques. [...]

39. Cal recordar que Rafael Tasis signà en publicacions de l'exili, en especial a *La Nostra Revista* i *Pont Blau*, amb els pseudònims *Blanquerna* i *Pere Bernat*.

Però no sols em preocupa l'aspecte econòmic de la revista, sinó el contingut. Com saps, han volat les millors plomes de Xile (és a dir que han acomplert la part més lírica de la seva missió), i no sé com aniré d'original. Si no trobo bon original, serà inútil l'intent de fer subsistir *Germanor*».

Una síntesi completa de la vida de la revista, amb atenció especial als col·laboradors que progressivament hi anaren publicant i a l'evolució que sofrí mentre la dirigiren els exiliats, apareix en una lletra de caràcter informatiu que Guansé adreça a Tasis el 25 d'octubre de 1962, mig any abans del seu retorn a Barcelona. La carta inclou epígrafs sobre l'activitat literària duta a terme entorn del Centre Català, que semblen respondre a demandes concretes formulades per Tasis —probablement, de cara a la seva *Història de la premsa catalana*—, i inicien la reflexió valorativa —amb voluntat historicista— que Guansé farà de l'exili i de la producció literària sorgida en aquest àmbit a partir de la tornada a Catalunya. En aquest sentit, l'informa de primera mà sobre *Germanor*:

És la degana de les revistes catalanes. S'inicià amb un butlletí l'any 1907. Desaparegut i amb el nom de *Germanor*, va reaparèixer l'any 1912. L'any 1940 s'encarregà de dirigir-la Joan Oliver. Els altres redactors o col·laboradors eren Xavier Benguerel, Francesc Trabal, C. A. Jordana, Domènec Guansé, Lluís Franquesa i Ferrater Mora, també una mica Santiago Meléndez. Això durà fins al juny del 1943. La revista era mensual. Del juliol del mateix any al setembre de 1944 la dirigí Josep M. Xicota. Del gener de 1945 en endavant la dirigeix Domènec Guansé. Hi van col·laborar intensament fins als respectius retorns: Joan Oliver i Benguerel; Lluís Franquesa fins a la seva extinció; Ferrater Mora, primer a Xile i després des dels EUA, en fou un dels col·laboradors més assidus. També de Xile hi col·laborà Modest Parera, i s'hi van incorporar Josep M. Casasses i Celestí Morlans. Com que aleshores la situació del món s'havia aclarit i es començaven a mantenir relacions fàcils entre els escriptors dels diversos països, van començar a col·laborar: Manuel Serra Moret, A. Rovira i Virgili, Albert Junyent, Vicent Riera Llorca, Josep Solanes (què se n'haurà fet?), Rafael Tasis, Jordi Arquer, C. A. Jordana. I, escadusserament, amb poemes: Agustí Bartra, Josep Carner, Carles Riba, Clementina Arderiu. Des d'abril

del 1959, la responsabilitat política de *Germanor* escau a la Institució de Cultura Catalana, que presideix Pelai Sala, que n'és també alhora redactor, juntament amb Pere Pruna (Pere de Sant Just). Pere de Creixells (Albert Manent) hi envia interessants correspondències.

En definitiva, Tasis actua amb *Germanor* com a crític i conseller dels projectes i les lluites de Guansé. I, sobretot, col·labora a teixir bona part de la trama d'activitats que posaren en relació la cultura feta a l'exili amb la de l'interior, descapitalitzat culturalment.

Una altra de les qüestions recurrents en el debat epistolar dels dos escriptors és la feina de difusió a l'interior que segrega l'editorial que Guansé, Oliver i Benguerel, fundaren a Xile, El Pi de les Tres Branques. Guansé comptà sempre amb el suport de Tasis en la distribució i difusió dels llibres, una tasca que el comprometia políticament. Entre 1950 i 1954 la correspondència tracta amb regularitat el ritme de publicacions de l'editorial, que ja funcionava des del 1947 i edità en total set llibres i diversos fascicles.⁴⁰ Així, el 1950 Guansé li comenta els títols que volen editar i posa en relleu la feina de Benguerel: «Per la meua banda també he enviat als Jocs una petita narració. No espero enguany tenir sort ja que em penso que precisament hi haurà una gran abundància de prosa més o menys narrativa. En Benguerel hi ha enviat tres quilos de novel·la. De totes maneres tan si té sort com no, la meua narració la publicarem a les edicions del Pi, que, amb esforç de tots, van endavant i de les quals el Benguerel infla la vela. Crec que després de l'esmentada, seguiran Pous i Carner».⁴¹ El 4 de gener de 1951 Guansé fa una apreciació global de la

40. El 1947 havia aparegut *Saló de tardor*, de Joan Oliver (núm. 1), i *La màscara*, de Xavier Benguerel (núm. 2); el 1948, *El llibre del sentit*, de Josep Ferrater Mora (núm. 3); el 1949, les *Elegies de Bierville*, de Carles Riba (núm. 4); el 1950, *El Rusio i el Pelao*, de C. A. Jordana (núm. 5), i *La pluja d'or*, de Guansé (núm. 6), i el 1952, *Llunyania*, de Josep Carner (núm. 7). La informació —llevat de les dates— prové de la carta de Guansé a Tasis del 25 d'octubre de 1962.

41. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 25 de juliol de 1950. Es refereix a la seva novel·la *La pluja d'or*, que obtingué el premi Concepció Rabell el 1950 als Jocs Florals de Perpinyà i que fou publicada el mateix any a l'editorial El Pi de les Tres Branques.

collecció, tot considerant el fet de l'exili i servint-se de la ironia: «Quant a les *Elegies*, encara no te l'he enviat (en realitat em pensava que ja les tenies) per pura mandra. Però ho faré tot seguit. Celebro que t'hagi agradat el llibre de Jordana. Ha agradat a totes les persones intel·ligents. Cosa que significa que no ha estat un èxit precisament per a les edicions. Encara que sospito que no hi ha manera que unes edicions tinguin èxit a l'exili siguin quins siguin els llibres i els autors. Consti que no ho dic ni pels meus ni per mi que sóc, no cal dir-ho, un autor molt celebrat».

La supervivència del projecte fou progressivament més dificultosa, fins que l'anunci de la fi de les edicions apareix en una carta de Guansé de l'11 de febrer de 1952: «Per ací poques notícies tinc per comunicar-te, i que et puguin interessar. Tot està una mica a les acaballes. Ara, a les edicions del Pi publiquem un llibre de poemes de Carner, gairebé tots inèdits: *Llunyania*. I em penso que, després, les plegarem». L'any següent, el 12 de juny, ja dona l'editorial per morta: «No siguis mandra. Envia'm notícies. Ja veus que et plantejo problemes candents. Ara, em sembla que, mal que sigui amb modèstia, revifarem una mica *Germanor*. Del Pi, en fem estelles. Què més et diré que t'animi a escriure?». Gairebé un any més tard informa Tasis de la tramesa de «la mitja dotzena d'exemplars de *Llunyania* de Josep Carner» i li fa saber els números que queden per a la venda. Guansé, com a secretari del Centre i bibliotecari, era l'encarregat de les relacions editorials amb l'interior, per a compres i vendes de llibres.⁴² Per aquest motiu, el 14 d'abril de 1954, concretà amb Tasis diversos aspectes de la introducció dels llibres d'El Pi a Barcelona, en especial l'econòmic: «Si creus que, a part dels que has demanat concretament, en pots col·locar altres exemplars de la mateixa collecció, potser ens podries indicar a quin preu seria convenient fixar-los per tal de fer-los més assequibles. Naturalment, el que em convé és saber el preu net que en podríem obtenir nosaltres. Per a mi més que el preu, l'interessant seria posar en circulació els llibres a Barcelona».

42. Albert MANENT, «La Biblioteca Domènec Guansé del Centre Català de Santiago de Xile», *Serra d'Or*, núm. 430 (octubre 1995), p. 24.

3.2. Col·laboració i contradicció: els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili

L'epistolari entre Guansé i Tasis forneix informació molt abundant dels Jocs Florals celebrats a l'Alguer el 1961 i a Santiago de Xile el 1962, sorgida, en ambdós casos, de la complicitat i la sintonia mútues. Els mesos de setembre i octubre de 1961, un viatge a l'Alguer de Guansé per assistir com a membre de jurat als Jocs Florals que s'hi celebraven facilità un contacte entre els dos escriptors que els dugué a col·laborar en la projecció del concurs a l'interior i els serví d'experiència prèvia per a l'organització del certamen a Xile l'any següent. En efecte, el 10 d'agost Guansé anuncia a Tasis: «de no presentar-se'm cap entrebanc, arribaré a Cagliari el 8 de setembre, i espero tenir l'alegria d'abraçar-te per aquells tocoms». El 17 d'octubre insisteix a retrobar Tasis, tan llunyà a causa de l'exili i tan proper en els projectes i comentaris garbellats a les cartes: «Si no hi ha novetat, embarcaré a Marsella el 31 en el *Provence* i tocaré a Barna l'1 de novembre. Si és possible m'agradaria veure't encara que només fos un moment». De fet, ambdós havien fet de mantenidors als Jocs de l'Alguer i compartien el mateix sentiment d'haver jutjat obres i autors amb total rectitud, cosa que Domènec Pallerola (*Domènec de Bellmunt*) havia posat en dubte en fer pública una carta adreçada a l'escriptor alguerès Catardi en què desacreditava els procediments i resultats dels Jocs. La carta de Guansé del 17 d'octubre de 1961 comenta l'accident a Tasis, tot rebatent els criteris de Pallerola: «Jo dissenteixo absolutament dels seus conceptes. Jo vaig quedar molt satisfet de la festa i d'haver-hi pogut participar». Com sempre, es decanta per l'harmonia i la unió, necessàries en la lluita contra la repressió franquista, i conclou lamentant que «tant la seva carta com la rèplica d'en Catardi [...] tinguessin divulgació». Tasis, en la resposta del 25 d'octubre de 1961, puntualitza els aspectes bescantats per Pallerola i coincideix amb Guansé: «Les acusacions concretes que ens fa als mantenidors són totalment injustes: podem haver-nos equivocat, però la cosa evident és que mai no s'havien fet uns Jocs Florals tan innocents, en el sentit que els mantenidors no coneixíem el nom de cap dels concursants i anàrem, en aquesta matèria completament a les palpentes. [...] No podíem, doncs, haver exclòs deliberadament tots els escriptors catalans

de l'exili —em sembla que al veredicte n'hi havia, almenys, vuit, tanmateix— si no sabíem d'on procedien les obres ni qui n'eren els autors». I encara, davant una altra acusació de Pallerola, Tasis fa una defensa a ultrança dels escriptors de l'interior: «Ja em diràs si els discursos pronunciats per la gent que havíem de tornar a Barcelona revelaven en cap paràgraf por ni vergonya». Els Jocs de l'Alguer uneixen un cop més els esforços dels dos crítics per aconseguir la revifada sense esclatxes de la cultura catalana a l'exili, en connexió, progressivament més intensa, amb l'interior.⁴³ Tasis, que escrigué aquesta carta a Guansé a París, on feia una breu estada després d'haver estat a Sardenya, li ofereix mostres d'amistat incondicional: «Em sap molt de greu que no t'hagis decidit a venir o, almenys, a passar uns dies entre nosaltres. No cal que et digui com espero de poder-te abraçar, de totes maneres, a dalt del *Provence*, si no pots baixar en la breu escala. No deuré pas ésser sol: l'Albert Manent, per exemple, que t'admira molt, vol acompanyar-m'hi, i suposo que algun altre amic farà cap també al port el dia de Tots Sants».⁴⁴

Durant 1962 Guansé treballà esforçadament des del Centre Català en l'organització dels Jocs Florals de Santiago de Xile, en els quals actuà com a mantenidor. Les cartes intercanviades amb Tasis l'any 1962 són molt riques en els detalls d'aquesta organització: premis, dotacions, cartell, difusió, participació i moltes altres qüestions. El 12 de maig Guansé frisa perquè no rep treballs des de Catalunya i demana a Tasis que faci diverses recomanacions pràctiques «als amics i possibles concursants» per a les trameses, de la recepció de les quals s'encarregaran, a més d'ell mateix, Pelai Sala, Josep M. Casasses i Pere Pruna, molt actius al Centre Català de Santiago i membres també del consistori.

Tasis degué fer, en la carta del 7 de setembre de 1962, una crítica dura del veredicte dels Jocs de Santiago de Xile, si tenim en compte la llarga i meditada resposta de Guansé del 17 del mateix mes. Aquesta

43. Abans de partir a l'Alguer, Guansé deixà preparat per al número de setembre de *Germanor* el «Discurs de Domènec Guansé amb motiu d'haver-se'l nomenat representant dels catalans de Xile, als Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats a l'Alguer», titulat «Comiat», *Germanor*, núm. 605 (setembre 1961), p. 12-13.

44. Les cartes de Domènec Guansé, del 10 d'agost de 1961 i 17 d'octubre de 1961, i la de Tasis, del 25 d'octubre de 1961, provenen del Fons Tasis, UAB.

defensa té molt en compte els comentaris de Tasis, molt ben valorat per la colònia intel·lectual xilena i sentit, també, com un escriptor compromès amb la cultura feta a l'exili: «Alguns em pregunten dia per altre: “Què en diu el Tasis, dels Jocs?” Car el Tasis, personatge mític a Amèrica, és avui entre els meus amics la més sòlida autoritat catalana de l'interior». Guansé objecta els criteris negatius de Tasis en algunes qüestions. Per exemple, comenta amb satisfacció certes innovacions als Jocs de Santiago, tant en el cartell dels premis com en el veredict, que incorpora nous valors literaris. Aquest resultat —mal acceptat per Tasis— el porta, en un dels casos discutits, a valorar molt positivament el poema presentat per Clementina Arderiu —i la seva poesia en general—, malgrat haver obtingut el segon premi. Tasis defensa el valor segur que representa la poeta, i Guansé, en aquesta lletra del 17 de setembre, creu adient donar oportunitats a noves veus:

Jo estava més aviat satisfet d'haver incorporat al veredict el nom d'uns quants poetes nous i el nom d'altres ja coneguts però que o no havien participat als Jocs encara mai o no hi havien obtingut cap premi, com Clementina Arderiu i Ramon Bech. Potser ha estat realment una imprudència. Encara em pregunto, després de la teva carta, amb inquietud, qui serà l'autor de la Viola.

Et sobta que Ramon Bech hagi passat davant de Clementina Arderiu. I això a mi em fa adonar que és molt difícil impugnar un veredict sense haver llegit les obres que han concursat. Quan, en obrir la plica corresponent, el nom de Clementina Arderiu sortí d'una cofurna de paper carbó, on s'amagava, vaig fer un salt d'alegria. Però el seu poemeta, carregat d'intenció, oportuníssim, ardit, airós i vibrant en la seva delicadesa, se'n va en un sospir. Només vint versos. Sense menystenir en res l'excelsa poetessa, «Quartet de sang» és per a mi un dels millors poemes que s'han presentat als Jocs Florals en aquests darrers anys. «Quartet de sang» i «Elements d'una desfeta» són per a mi dues produccions roents i sagnants, entranyablement vinculades amb el nostre desastre, que basten per justificar aquest o qualsevol altre certamen.⁴⁵

45. Ramon Bech guanyà l'Englantina amb «Quartet de sang» i, Clementina Arderiu, el premi Víctor Balaguer amb «Parla vexada». D.[omènec] G.[UANSÉ], «Jocs Florals 1962, a Santiago de Xile», *Serra d'Or*, núm. 1 (gener 1963), p. 49-50.

Coincideix amb Tasis en la valoració del veredict de determinats premis: «Sens dubte en la concessió dels Premis Generalitat i de l'IEC hi ha influït el desig d'incorporar al veredict el Rosselló i l'Alguer. I, cert, en establir un veredict literari caldria deixar de banda totes les consideracions sentimentals o polítiques. Tu saps com és difícil. I, en definitiva, el de la Generalitat va recaure en una personalitat, Pasqual Scanu, que tu has contribuït a encimbellar. [...] No retrec això per empipar-te. Només per defensar-me». Guansé fa reflexions contràries als criteris de Tasis, que il·lustren i guien un nou enfocament dels Jocs a l'exili, amb una visió crítica elaborada a l'exterior que a Tasis li és difícil de comprendre: «Representen un moment de crisi la celebració d'aquests Jocs Florals...? Tingues present que no es pot establir cap comparació entre els Jocs Florals que se celebren a Europa —i en especial a l'Alguer— amb els que se celebren a Amèrica». Malgrat la divergència de parers, comparteixen l'objectiu de lluitar per aconseguir la coneixença i la unió entre els escriptors de l'exili i de l'interior: «Com saps, des del primer moment vaig tenir la sensació que es produïria una minva en la recepció de treballs. La veritat és que m'imaginava que aquesta minva seria molt pitjor. Sens dubte la propaganda que tu i altres amics ens heu fet ens ha salvat. Jo tenia la sensació que Xile —és tan lluny i som tan poca cosa!— no temptaria els escriptors de l'interior. Majorment després de l'enlluernament de l'Alguer».

Tot amb tot, la defensa de la celebració dels Jocs a Amèrica duu Guansé fins al nucli ideològic dels Jocs Florals, lluita comuna amb Tasis: «Això no significa que sigui contrari a que se celebren —vist el resultat d'Alguer— preferentment en llocs més a la vora de Catalunya i de ser possible en terres catalanes. El que no crec oportú que fos jo qui iniciés aquestes gestions. Al cap i a la fi, els Jocs encara són un nexa d'unió entre l'interior i l'exili i jo sempre he defensat aquesta unió. Crec d'altra banda que cal procurar no ferir susceptibilitats. No es pot menystenir el fet que si els Jocs s'han mantingut en els anys més difícils és gràcies als catalans residents a Amèrica». Efectivament, aquest esforç cansà notablement Guansé, que el 24 de setembre comentava obertament a Tasis l'esgotament: «La llàstima és que no siguis ací per llegir-ho tot, comparar, sospesar. Això de la llàstima és un dir, car si arribo a sospitar que tot això dels Jocs m'havia de donar

tanta feina —i tota en pura pèrdua— no torno pas a Xile. I el pitjor és que la feina no està acabada encara».

3.3. Crítica literària en la intimitat epistolària

Al marge de les publicacions, Guansé duqué a terme una activitat crítica intensa en el seu extens epistolari. Durant els anys d'exili féu majoritàriament les valoracions a Rafael Tasis, mentre que després de l'arribada a Catalunya, el 1963, es dispersaren entre els seus nombrosos corresponents a l'exili: Pelai Sala, Pere Foix, Josep Ferrater Mora, Cristià Aiguader, Emili Granier-Barrera...

Les cartes a Tasis dels anys cinquanta mostren l'atenció constant envers la literatura que renaixia a Catalunya. L'amistat d'ambdós escriptors va facilitar la franca expansió en qüestions de crítica literària, i molt especialment en el cas de Guansé. En aquest sentit, comenta les seves impressions sobre el lent i dificultós progrés de l'activitat literària a l'interior i es dol de les connexions gairebé inexistents amb l'òrbita de l'exili. A l'inici del 1952, rere l'afirmació «per ací [...] tot està una mica a les acaballes», dona una opinió pessimista sobre la producció literària catalana de l'interior: «Veig que a Catalunya no es reprèn res amb força. La literatura catalana desemboca de nou en un període d'esterilitat, del qual qui sap si es farà mai més».⁴⁶ Des del 1953, Joan Puig i Ferrerter apareix molt sovint a les cartes a causa de l'inici de la publicació d'*El pelegrí apassionat*, que rep comentaris habitualment negatius —i no exempts de causticitat— per part de Guansé. Així, el 1953, malgrat celebrar la bona recepció de la seva novel·la *Laberint* a Proa, valora —amb una visió sobre Puig i Ferrerter condicionada per l'exili i connectada amb les seves pautes crítiques dels anys trenta—⁴⁷ el primer volum de l'obra, *Janet vol ser un heroi*, publicada a la mateixa editorial, on Puig i Ferrerter havia fet i feia de director literari:

46. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 11 de febrer de 1952.

47. Sobre les crítiques i valoracions de Puig i Ferrerter per part de Guansé, vegeu el primer capítol de Montserrat CORRETGER, *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la (1924-1936)*, op. cit.

Amb mi, doncs, Puig i Queralt s'han comportat molt bé. Els estic agrait i sento que *Janet* no m'agradi. Els hauria fet força propaganda. Però no puc. Puig té dots de narrador, posseeix una imaginació de tipus realista, però els pecats són més que les virtuts, almenys en l'únic volum que he llegit —el primer—: allargassat, difús, de mal gust, ridícul i pedant. Ho lamento. A més resulta que és car i que no es ven. Em temo que el pes d'aquests volums matin Proa definitivament. Almenys si no s'afanyen a col·locar-ne a l'interior i no s'hi forma un grup de puigferreteristes que, com l'inefable Oller Rabassa, tan admirat pel Llates, el trobin genial, que tot podria ser!⁴⁸

Tres setmanes més tard, en felicitar Tasis pel premi Catalònia, es pronuncia, tot plaguejant sobre el concurs, en el mateix sentit: «Jo no cesso. Estic disposat si se'm presenta ocasió a aixafar-te en un altre concurs. I no em donaré encara que tornis a rebolcar-me. Vull ser un heroi! Com el Janet! (Entre parèntesi: el Janet és una mala bèstia. Com és possible que no se n'hagi adonat l'autor?... És clar, són molt amics!)».⁴⁹ En una carta del 14 d'abril de 1954, celebra la crítica de Tasis sobre *El pelegri apassionat* publicada a *Pont Blau*, al costat d'una de Joan Fuster i d'una de Robert Lafont:

He llegit també el teu article sobre el Puig. Renoi! Quina rabieta li hauràs causat! Et matarà com a una cabra! El de Joan Fuster que el segueix hi posa una nota agredolça. Però tampoc no haurà agradat al pare puta-tiu de Janet. Ja veus, en canvi, què es fa dir per Robert Lafont. Aprèn! Això són crítiques i és anar a la medulla mateixa de la gènesi del llibre. Però tots plegats desconcerteu una mica. Quin secret hi ha en les novel·les de Puig que atreu tan poderosament l'atenció dels comentaristes...? La majoria dels llibres catalans passen sense pena ni glòria. L'inefable Roure-Torrent els dona el beneplàcit i de tant en tant algun aficionat a *Destino* els dedica algun elogi. I santes pasqües! Per què en canvi els de Puig atreuen el llamp o provoquen incendis...?⁵⁰

48. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 12 de juny de 1953.

49. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 4 de juliol de 1953.

50. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 14 d'abril de 1954.

A banda de la diafanitat de les opinions sobre Puig i Ferrer —fetes d'humor burlaner en la visió privada i d'admiració en les crítiques públiques des del 1925—, Guansé mostra l'habitual atenció expectant cap a la crítica d'obres catalanes en publicacions de l'exili, com *Pont Blau*, o de l'interior, com *Destino*, que coneix amb familiaritat malgrat la distància. Aquest interès el duu a judicar l'estudi de Tasis *La novel·la catalana*, del 1954, en una carta del desembre de l'any següent, en la qual reitera la idea que la novel·la catalana és una consecució molt recent, sense precedents, fruit de l'activitat creativa i crítica del segle xx:

Pel que afecta a l'assaig sobre la novel·la, al meu entendre, és ben complet. No importa que més aviat hi sobrin alguns autors que no hauríem de passar a la història literària i que no hi passaran o passarem quan s'escriguin històries literàries que siguin alguna cosa més que un marro de cafè molt explotat. Però el teu treball no és pròpiament història, sinó un assaig, un panorama, un mostrar de noms i de tendències i una guia excel·lent per a ús de lectors i no de copistes. D'acord? Afegiré que, considerat així, dones un excés d'importància als precursors i als mestres. En la novel·la catalana no hi ha ni mestres ni precursors.⁵¹

L'aparició de noves generacions d'escriptors a l'interior desperta la curiositat i l'expectació de Guansé:

Des d'aquí no veig que cap personalitat nova s'hagi projectat (i la cosa no és possible) més enllà de la literatura o de la història. L'única personalitat que des d'ací se'm destaca amb una certa ambició d'influir més enllà de la seva especialitat és la de Jaume Vicens Vives. Naturalment que no és pas nou i que ja va començar a destacar-se abans de la guerra amb una polèmica amb Rovira i Virgili. Ara deu tenir uns cinquanta anys, escassos. Jo he llegit alguns llibres seus com *Notícia de Catalunya*. Però no acabo de discernir quina posició és la seva ni si té realment influència en el grup d'historiadors més o menys joves que el volta. Trobo que hauries de fer la crònica que dic, i aclarir-me'n els punts més delicats.⁵²

51. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 14 de desembre de 1955.

52. Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, 12 de desembre de 1957.

El 1962 Tasis va publicar a *Pont Blau* la crònica que li havia demanat Guansé en aquesta carta del 1957 sobre la situació sociocultural i econòmica a Catalunya i sobre les diverses actituds dels exiliats, tant les fonamentades en prejudicis com les més objectives, després d'una visita atenta al país. Entén, com li havia aconsellat el seu amic, que «val la pena, per a ells, fer aquest esforç d'informació», un esforç per a desfer aquell «prejudici obstinat que manté tants catalans a l'exili i que, en bona part, és una còmoda però trista defensa contra la temptació de tornar». L'article, que destil·la una gran força i entusiasme, insisteix en els punts delicats que preocupaven Guansé: Tasis hi tracta amb claredat i sense concessions sentimentals la situació de l'exiliat, la vida de la cultura a l'interior —amb l'aparició de Joan Fuster, «un fet cultural i ensems polític de primera magnitud»— i, molt en especial, fa una profunda reflexió sobre el fet de mantenir-se o no a l'exili, amb l'anàlisi d'ambdues decisions. Són, tots, punts fonamentals per a Guansé, són les preocupacions que li condicionen la vida i l'actuació literària, com a crític i com a creador, i són els factors que, sens dubte, degueren fer-lo decidir a retornar l'any següent, atenent la crida de Tasis a treballar activament per evitar un exili interior: «La feina, eficaç, la feina de cada dia, havia de fer-se a Catalunya».⁵³

I és que la col·laboració entre Tasis i Guansé es pot conceptuar amb les mateixes paraules amb què Guansé comentava la novel·la *Tres*, de Tasis, en el dossier d'homenatge de *Serra d'Or*: «Les nostres vides —deia Nicolau d'Olwer— només poden explicar-se en funció de Catalunya».⁵⁴

53. Totes les citacions del paràgraf: Rafael Tasis, «Visitants i retorns. Consideracions sobre l'exili en 1962», *Pont Blau*, núm. 118 (novembre 1962), p. 335-341.

54. Domènec Guansé, «El novel·lista», *art. cit.*, p. 49.